

Les dotacions dels vaixells de l'armada de 1354

Motivacions, context social i costos humans¹

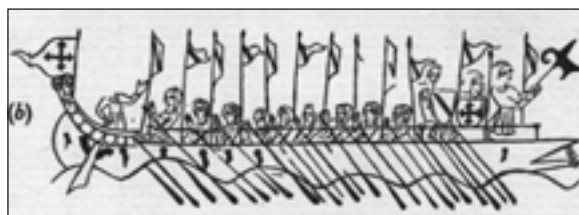
Mario Orsi Lázaro
Institució Milà i Fontanals. CSIC.
Barcelona

■ INTRODUCCIÓ

El regnat de Pere el Cerimoniós (1336-1387) destacà per la seva continuada conflictivitat militar a l'exterior i a dins dels regnes del Casal d'Aragó, així com per un seguit de situacions crítiques per al teixit socioeconòmic dels seus regnes.² A l'esclat de la pesta s'hi sumà, provocada per les guerres, una llarga sèrie de costos, difícilment mesurables en termes tant econòmics com humans. Entre tots els conflictes que sacsejaren els regnes de Pere IV, cal destacar la dura pugna per Sardenya,³ un autèntic vesper per als exèrcits, els estols i l'administració de la Corona d'Aragó, que lluità contra genovesos i rebels sards sense aconseguir controlar l'illa fins al segle següent.⁴

En bona part de la historiografia de la segona meitat del segle XX, l'existència d'una crisi baixmedieval i la seva associació als fenòmens de conflictivitat bèl·lica han estat entre les bases explicatives per entendre les transformacions socioeconòmiques i polítiques dels segles XIV i XV a l'Europa occidental.⁵ Les armades dels reis d'Aragó, que encara es troben lluny de ser estudiades i conegudes en profunditat,⁶ poden constituir un bon punt de partida per a la comprensió d'aquests fenòmens a partir de l'exemple de la Corona d'Aragó.

Aquest treball pretén ser una primera aproximació a un dels aspectes de les armades: la component humana o, dit d'una altra manera -a propòsit per a aquestes pàgines-, la gent. L'abast d'aquest estudi és incomplet, tant temàticament com cronològica, i a canvi prova de definir les línies mestres del funcionament d'un tot a través d'un exemple concret. D'entre la nombrosíssima gent que participa en tot l'entramat d'una armada, he triat només les dotacions que tripulen els vaixells; de les nombroses ar-

mades que organitzaren els reis d'Aragó, n'he triat una de les més potents: la que dirigí Pere el Cerimoniós en persona entre 1354 i 1355 per colpir els genovesos i els rebels de Sardenya.⁷

■ ELS VAIXELLS DE L'ARMADA DE 1354 I ELS SEUS EFECTIUS

El dispositiu naval, és a dir, el conjunt dels vaixells utilitzats per l'armada de 1354, és només una part de la mateixa.⁸ En aquest estudi, únicament es parlarà dels homes que, per bé que puguin participar en accions terrestres, doten els vaixells.

Cal recordar que, tot i que les fonts cronístiques acostumen a mesurar les flotes a partir del seu nombre de galeres i naus, aquestes comptaven amb un nombre considerable d'altres embarcacions auxiliars que feien funcions de vigilància, comunicació, aprovisionament i transport.⁹ Les galeres i els uixers, normalment construïts a les drassanes del rei i armats, en part, per les diverses autoritats o per particulars propers a la cort, tenen una major presència a les fonts produïdes per l'administració; la resta de les embarcacions -naus, coques, barques, llenys, etc.-,¹⁰ que solien ésser de propietat particular i noliejades per a l'ocasió per la cort, deixen menys rastre en la documentació produïda per aquesta¹¹ i, per tant, cal cercar-ne bona part de les dades en la documentació d'àmbit privat.

L'estol que dugué a Pere IV a Sardenya va armar-se entre Barcelona, València, Cotlliure, Tortosa i Mallorca. No sabem del cert el nombre total d'efectius navals que el componien, ja que les fonts donen informacions diferents i, cal recordar-ho, no sempre paren atenció a tots els vaixells ni els anomenen igual. Segons el rei: «E fo lo dit nostre estol de quatre-cents fins en quatre-cents deu vaixells entre naus e galeres e altres vaixells grans e mitjancers, segons que als dits afers eren necessaris. En lo qual estol havia tro a quaranta-cinc galeres entre uixers, grosses e galeres mitjanceres e sotils».¹² Zurita dona una xifra més moderada, d'entre noranta i cent vaixells, amb el mateix nombre de galeres.¹³ D'una o altra manera, Pere IV passà a Sardenya amb una gran

quantitat d'efectius, dels quals la part més «important» -associada al poder reial i, per tant, la que més interessava a tots dos cronistes, i factor principal dels combats- rondava els quaranta-cinc vaixells de rem, entre galeres i uixers, a la qual cal sumar nombroses embarcacions rodones de transport i d'altres de menors, també amb funció de transport, comunicació o correu. Així, la primera dada quantitativa que podem necessitar per establir un perfil humà de la flota del Cerimoniós, és a dir, el seu nombre d'efectius, es troba emmascarada per la diversitat i la parcialitat de la informació.

Comptant únicament amb dades de certa seguretat -el nombre aproximat de quaranta-cinc galeres i uixers¹⁴ i el nombre total d'uns dos-cents trenta homes previst per a una dotació normal en cada embarcació-¹⁵ podem pensar en la xifra -sempre aproximada- de deu mil tres-cents cinquanta homes acordats a les galeres i uixers.

Després, cal sumar-hi els acordats als vaixells rodons;¹⁶ la iniciativa privada augmenta la diversitat de les dimensions i característiques de les naus i el seu ús indistint per al combat o el transport d'homes i vitualles fa més difícil suposar un nombre exacte de tripulants. Tampoc sabem, per ara, el nombre exacte que hi havia, i cal conformar-se amb pensar en una xifra aproximada de vint naus.¹⁷ Sense més dades no es pot, per ara, establir un barem clar, però sembla difícil que, entre combatents i mariners, hi hagués menys de cent homes per nau, si aquestes servien a l'armada,¹⁸ la qual cosa ens du a quantificar -a la baixa i sense seguretat- els tripulants de les naus en uns dos mil.

Tot plegat, podem suposar que l'estol que partí cap a Sardenya el juliol de 1354 duia unes quaranta-cinc galeres i uixers -dotats amb uns dos-cents trenta homes- i un nombre proper a les vint naus -dotades amb uns cent. Mentre no es disposi de càlculs més exactes, es pot pensar en un nombre proper als dotze mil homes acordats als principals vaixells de l'armada, sumant multitud d'altres que, tripulant vaixells menors, són absents en les fonts consultades.

■ LA GENT DE L'ARMADA: PERFIL SOCIOECONÒMIC I MOTIVACIONS

Una necessitat de potencial humà com la que s'ha descrit era, sens dubte, difícil de cobrir. Els regnes de la Corona d'Aragó no destacaren mai per la seva potència demogràfica, i cal no oblidar que les realitats dels diversos regnes i de les seves elits -i, per tant, els seus interessos i el seu entusiasme per participar en els projectes expansius del rei- no eren sempre compatibles entre ells ni amb els de la monarquia. La diversitat, la fragmentació política i la feblesa del poder reial que caracteritzaven la senyoria de Pere el Cerimoniós donaven, per al conjunt dels territoris que formaven el Casal d'Aragó l'any 1354, un perfil poc adient per satisfer les ambicions políticomilitars del rei en el joc de les grans potències navals del moment.

Tant els aliats venecians¹⁹ de Pere el Cerimoniós com els seus enemics genovesos,²⁰ mancats de possibilitats en terra ferma, tenien en el mar el seu mitjà de vida. També, en tot els territoris adscrits a la seva jurisdicció, el *comune* lligur i la Sereníssima tenien una capacitat de govern i de gestió que, entre d'altres coses, els permetia coordinar esforços militars compartits entre la metròpoli i les perifèries.²¹

En el cas de les armades dels reis d'Aragó, la motivació i la vinculació amb el mar que tenien els homes eren molt més diverses, heterogènies i, sovint, inexistents. Tot seguit provaré de traçar un perfil dels qui tripulaven l'armada de 1354, com a aportació, per bé que parcial i incompleta, al coneixement dels estols -és a dir, flotes *estrictament militars*- dels reis d'Aragó.²²

□ LES ELITS

Els comandaments²³ de les flotes dels reis d'Aragó provenien, com és lògic, de les capes socials més afavorides i potents, tant en l'aspecte econòmic com en el vessant del poder polític. L'armada de 1354 ens dóna exemples ben concrets de les possibilitats de les armades per a aquesta gent. Un treball prosopogràfic adient deixaria al descobert un gran entramat de xarxes clientelars i econòmiques, estratègies familiars de gestió de patrimoni i relacions polítiques que, sens dubte, sobrepassaria l'àmbit de

l'estol, arrelant-se en tots els aspectes organitzatius i econòmics de l'armada i de la societat que la produeix. Aquí sols perfilaré, breument, exemples de les motivacions i els guanys d'alguns dels quadres de comandament dels vaixells de l'armada, de les seves perspectives de profit i dels resultats que realment els oferí l'armada.

Bernat II de Cabrera: noble i capità general de l'armada

Aquest personatge, envoltat encara d'interrogants, ha estat objecte d'alguns estudis que, tot i ser meritoris,²⁴ no han acabat d'explicar el seu ascens en la política del regne ni tampoc la seva caiguda en desgràcia. Enmig d'un i altra trobem un període de més de quinze anys durant el qual el vescomte de Cabrera encapçalà bona part de les iniciatives polítiques dels regnes de Pere IV,²⁵ entre les quals es comptaren diverses campanyes militars.²⁶ Per bé que amb la presència del monarca a l'armada no ostentava ja el comandament, Bernat de Cabrera tingué un paper fonamental en la campanya de 1354. La seva presència en la documentació generada per l'armada és constant i les seves decisions influïren en la majoria dels aspectes organitzatius i en el plantejament tècnic i tàctic de l'estol que es preparava.²⁷ El vescomte de Cabrera, per tant, fou en bona mesura el cap visible i pensant de l'autoritat reial en les armades que es dirigiren a Sardenya el 1353 i el 1354.

És obvi que Bernat de Cabrera no feia aquestes funcions a canvi de res. Tot i ser el cap d'una nissaga rica i poderosa que en cap cas necessitava promoció social, cal dir que Bernat de Cabrera va obtenir del seu càrrec de capità general beneficis de tota mena que eixamplaren la seva influència i la seva riquesa. Una part gens menyspreable d'allò que el vescomte de Cabrera podia obtenir comandant flotes es traduïa en ingressos monetaris. D'una banda, les ordinacions que ell mateix redactà el 1354 establien que el títol d'almirall o capità -cal diferenciar-los bé-²⁸ anava acompanyat, durant el servei a l'armada, d'un salari de 40 sous²⁹ diaris, dels quals, però, havia de dur «ses armes e ses companyes, segons son estament e sa honor», i dos «consellers». Si bé aquest salari, restades les despeses que se suposen a un capità, no sembla donar un gran volum d'ingressos, sí que podem parlar de la cir-

culació de grans sumes en forma de botí. És veritat que el botí era incert i depenia de les fortunes de la guerra, però, si hom se'n beneficiava en la mesura del possible, el capità general en rebia una part molt substancial.³⁰ Bernat de Cabrera, per exemple, tingué accés a la seva part del botí pres en la batalla naval de l'Alguer (1353), tal com s'establí en els capítols de la proferta del parlament celebrat a Vilafranca del Penedès el mateix any, fora de l'administració que hi exercien els clavis escollits pel general de Catalunya i abans que aquests en negociessin el repartiment.³¹ La suma total de 27.480 florins entregats pel rei en forma de botí a Bernat de Cabrera és un clar exemple de la importància d'aquesta font d'ingressos.

Hi ha encara una altra font d'ingressos que les armades proporcionaven a les elits nobiliàries, el funcionament de la qual encara està pendent d'estudiar en profunditat: la comercialització de productes percebuts en forma de renda i l'explotació de propietats o feus productors de matèries útils per a l'armada.³²

Si, participant en una armada, Bernat de Cabrera -que, recordem-ho, no fou l'únic aristòcrata que ocupà càrrecs semblants- no tenia cap seguretat d'aconseguir botí i sols podia confiar en els beneficis econòmics del seu salari i l'explotació dels seus béns que fossin útils per a l'estol, sí podia suposar que rebria allò que el monarca, a diferència dels diners, tenia capacitat per donar: títols nobiliaris i influència a la cort. Bernat de Cabrera exercí de tutor de l'infant Joan i s'ocupà de tota mena d'afers de govern; es convertí, per tant, en un dels homes més importants i influents de Catalunya i de la senyoria del rei, alhora que en la mà dreta del monarca,³³ que fins i tot rebé per al seu fill la investidura com a comte d'Osona.³⁴ La seva fortuna a la cort, però, a la llarga canviaria fins al punt que el vencedor de Port del Comte seria acusat de traïdor i decapitat.³⁵

Patrons de nau, patrons de galera: Joan Lombarda i Antoni Amat

Definir amb exactitud el perfil de l'actuació de les elits, tant nobiliàries com urbanes, en les armades reials, fins i tot limitant la recerca a les armades de 1353 i 1354, seria una feina de gran volada que sobrepassa l'àmbit d'aquest

treball. Em centraré, per tant, en dos exemples concrets que tenen presència abundant en la documentació i han estat objecte d'estudis que ajuden a contextualitzar-los: Joan Lombarda³⁶ i Antoni Amat, que poden ser parcialment representatius del dos tipus bàsics de patró que hom podia trobar en les armades reials.

Joan Lombarda fou un mercader ric que començà amb una organització modesta i portant comandes d'altri. Tot vinculant-se, a través del seu protector, Bernat de Cabrera, amb el poder reial, obtingué tota mena d'ajuts polítics per part del monarca³⁷ al llarg de la dècada de 1350 -fins que Bernat de Cabrera l'arrossegà en la seva caiguda-, a canvi del decidit suport, tant financer com material,³⁸ que va donar a les iniciatives militars del rei. Joan Lombarda, com qualsevol altre patró, armava un vaixell -no necessàriament seu, normalment una nau o coca- carregant-hi o no mercaderies pròpies i el posava a disposició de qui volgués noliejar-lo; la cort li pagava l'ús de l'espai de càrrega o bé comprava mercaderies que ell hagués pogut dur per iniciativa pròpia i fessin falta a l'host que assetjava l'Alguer.³⁹

Una nau de Lombarda tornà de l'Alguer a Barcelona i hi romangué onze dies carregant durant l'agost de 1354. Probablement es tracti del mateix vaixell que, segons esmenta Pere IV en la seva crònica, havia dut provisions al reial del setge de l'Alguer;⁴⁰ un cop fornit l'exèrcit de vitualles, tornà al Principat per embarcar i dur a Sardènia un nombre indeterminat de ballesters.⁴¹ Tot i no disposar de xifres concretes, és versemblant que, tot i que la situació financera de la monarquia no permetés pagar preus o nòlits que donessin grans marges de benefici al patró,⁴² aquest viatge fos també econòmicament rendible a causa del risc afegit de la guerra⁴³ i de la penúria de gent i vitualles a les posicions catalanes de l'illa.⁴⁴ Si a això hi sumem els esmentats favors concedits per la cort, podem tenir una idea bàsica d'allò que empenyia la gran burgesia comercial, fortament lligada amb el patronatge de vaixells mercants, a sumar-se a les empreses militars del rei. D'altra banda, queda pendent estudiar el possible efecte negatiu de la mobilització forçosa de vaixells i dotacions,⁴⁵ així com el seu impacte en mercaders i patrons més allunyats del favor reial.

Antoni Amat, en canvi, constitueix un exemple diferent de patró, ja que ho va ser d'una galera.⁴⁶ Les galeres, a diferència dels vaixells rodons, no eren vaixells de càrrega susceptibles d'aparellar-se per a la guerra, sinó tot el contrari. Els seus patrons, per tant, no aportaven els vaixells, ni els armaven, ni n'eren socis principals, sinó que responien d'ells davant de la cort, exercien de comandants i -aquest és un factor important- n'aportaven les xurmes, acordant-les segons els pactes establerts amb la cort i amb els diners avançats per aquesta. De fet, les xurmes no anaven adscrites a un vaixell, sinó a un patró: n'eren l'aportació inicial i la condició indispensable per rebre una galera o un uixer.⁴⁷ Si un patró no aportava prou gent, se l'obligava a partir la patronia -i, per tant, els botins i nòlits- de la galera amb un o dos més fins que dotaven una galera, percebent cadascun ells, emperò, el seu salari complet de patró.⁴⁸

Cal pensar que el reclutament de voluntaris per a les xurmes no acostumava a tenir una resposta positiva arreu.⁴⁹ L'única manera d'atraure prou homes de rem era, tal com es veurà més endavant, oferir exempcions, indults o tractes de favor, o bé fer ús dels acordaments forçosos.⁵⁰ Devia ser útil per a un patró, per tant, tenir accés a mecanismes que, un cop feta la crida, servissin de contacte amb la població apta per al servei a qui es pogués «convèncer», ja fos a través de xarxes clientelars, de suborns o enviant grups armats a reclutar-la amb una certa impunitat. Aquests mecanismes de reclutament no han estat prou ben estudiats, per la qual cosa no sabem ben bé el seu abast. Emperò, el poc entusiasme de la població per acordar-se, així com els constants incompliments del total de dotacions promeses pels patrons i l'esforç dedicat per Bernat de Cabrera a cobrir aquestes mancances i castigar-ne els culpables, fa pensar que el rol principal dels patrons passava per la difícil feina d'acordar i dirigir els homes. La possibilitat d'accedir a certes reserves de mà d'obra «voluntària» -mitjançant les diverses prerrogatives d'una senyoria sobre la població sotmesa- explicaria, potser en part, l'elevat nombre de nobles que trobem patronejant galeres en aquesta expedició.⁵¹

L'any 1354 els patrons de les galeres rebien un salari elevat -1.000 sous per quatre mesos- i, a més, provaven

de complementar-lo noliejant l'espai que pogués quedar a la galera. En el viatge de tornada de l'armada que manà el rei, Antoni Amat portà diverses mercaderies de Càller a Barcelona, per bé que es veié obligat a carregar equipatge divers del rei, de la reina, de la infanta de Mallorca i de cavallers triats pel rei i Bernat de Cabrera. Quan la galera salpà, navegava sobre carregada, per la qual cosa Bernat de Cabrera ordenà que deixés part dels nòlits a l'Alguer fins que navegués correctament. Així, Amat es queixà en el seu compte de les pèrdues, que arribaren a 150 florins, ocasionades pel fet d'abandonar part del nòlit: «Veus así la grasía e al dan qui a mi n'à sagit de totes aquestes feynes». Per bé que el viatge de tornada de l'expedició -un cop signada la pau- exigí probablement menys càrrega d'armes i combatents, la capacitat de càrrega d'una galera no era excessivament gran; si als nòlits als quals renuncià Amat -que valien 150 florins- sumem les 69 lliures, 5 sous i 9 diners que pogué portar, veiem que els nòlits del viatge sobrepassaven de ben llarg el salari d'un patró.⁵² Aquests ingressos, juntament amb els possibles botins, constituïen l'atractiu econòmic de les patronies de les galeres, que compensaven la menor capacitat de càrrega -en relació amb els vaixells rodons- amb un valor afegit de seguretat per al nòlit davant de qualsevol atac. Per complementar això, cal no oblidar els ja esmentats favors polítics i avantatges que es podien obtenir a través de la patronia d'una galera⁵³ de servir la cort, moure's a prop de nobles influents i imbricar-se en el complicat teixit social de les elits urbanes.

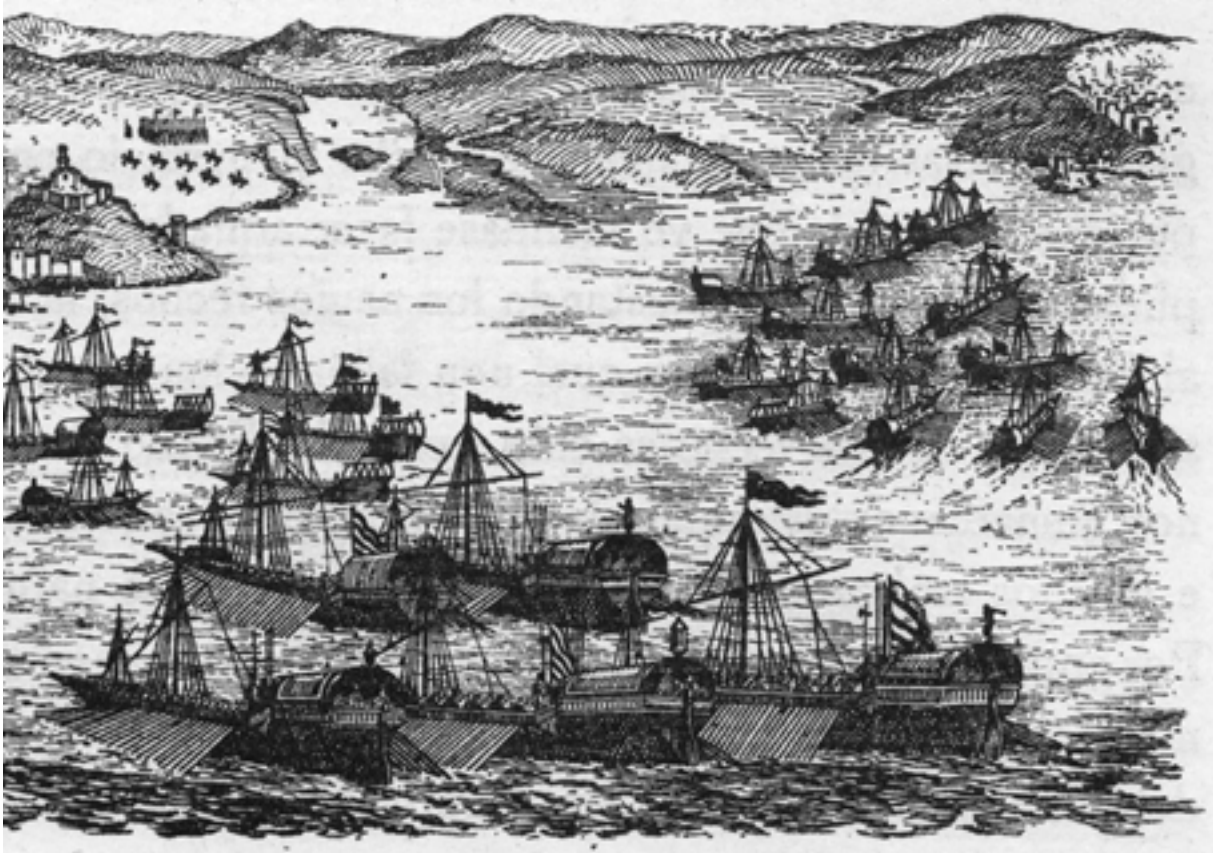
Joan Lombarda i Antoni Amat són tan sols dos exemples, part d'un grup de membres de l'elit política i socioeconòmica de les ciutats que, propera a la cort, utilitzava, en la mesura que era possible en cada cas, els favors de la monarquia com a eina política, els afers de les armades com a negoci particular i els càrrecs associats a ells com a via d'ascens social.

□ LA GENT DE CAP

Aquesta categoria, tan heterogènia i vaga, englobaria els homes que servien en els vaixells gràcies a la seva experiència realitzant una determinada feina que constituïa, en certa manera, el seu mitjà de vida, que no aportaven

El poder militar que exercia Catalunya medieval és inseparable de qualsevol aventura política o

comercial, dels seus èxits i dels seus fracassos.

res més que la seva qualificació professional i que tenien capacitat executiva de comandament intermediari però no de decisió. Hom pot deduir-ne, òbviament, una procedència social més modesta que la dels patrons i els capitans, però també una opció de servei voluntari que, sense mirar cap a les esferes d'influència de la cort i el poder municipal, cercava probablement una possibilitat de subsistència, de benestar econòmic i d'acumulació de capital, ja fos en forma de salaris o de botins. A més, per bé que en una armada no es preveia la cessió d'espai als acordats per transportar les pròpies mercaderies, tampoc cal descartar el transport de petites càrregues de gran valor

afegit com a opció de lucre. Finalment, si bé és cert que un servei similar en un vaixell comercial podia ser més lucratiu, cal recordar que una armada oferia la possibilitat d'acollir-se al guiatge reial que, en atorgar exempció de deutes i crims menors, podia ser molt beneficiós per a qualsevol mariner de capacitat econòmica modesta que tingués problemes d'aquest tipus.

Aquests homes podrien separar, segons el seu perfil socioprofessional, la seva funció i grau de responsabilitat a bord en dos grans grups: homes de mar i homes de guerra.

Homes de mar

La gent de mar era composta per tota mena de professionals adscrits al vaixell amb capacitat executiva de comandament o sense ella, però sempre especialitzats en una funció concreta que -a diferència de la dels ballesters- no tenia res a veure amb el combat, per bé que, tret de barbers i metges, anaven ben armats, eren obligats a aportar el seu propi armament i, en cas de lluita, hi participaven activament.

No és possible entrar a analitzar aquí cadascuna de les feines de la gent de mar, cosa que, d'altra banda, altres han fet ja amb prou encert.⁵⁴ Sols m'aturaré a definir els canvis i les especificitats que es detecten en el context immediat de l'armada que ens ocupa.⁵⁵

Els còmits mereixen una especial atenció, ja que són els responsables últims de la navegació i la maniobra de la galera. Tal com ja s'ha vist, els motius que poden dur un home a esdevenir patró no coincideixen necessàriament amb la seva experiència en els afers del mar. Se suposa que les decisions del patró i la seva plana major -sobretot les que tenen a veure amb la maniobra i el combat- són independents de la seva execució, encarregada als còmits.⁵⁶ Probablement per aquest motiu, els diversos patrons que poguessin compartir el comandament d'una galera provaven de posar un còmit de la seva confiança, cosa que sovint provocant topades que calia resoldre mitjançant una comissió.⁵⁷

Les ordinations de l'any 1354 pararen especial atenció als còmits de les galeres, donant-los -per bé que sempre sota l'autoritat de patró- el major grau de responsabilitat en la dotació d'una galera:⁵⁸ els encarregaren la disciplina, la navegació i el control dels fugitius, entre d'altres funcions. Se sap, a més, que rebien tota mena de materials, des de la mateixa galera aparellada⁵⁹ -que no s'entregava directament als patrons, sinó als còmits d'aquests- fins a les veles⁶⁰ o les racions de bescuit.⁶¹

Com és lògic, la demanda de còmits -i, cal no oblidar-ho, de bons còmits- no es limitava a les armades. Sens dubte, un bon còmit era un professional cobejat pels armadors de tota mena i sembla lògic que un patró en viatge comercial pogués pagar sumes superiors als estàndards de la cort -480 sous per quatre mesos. Això,

juntament amb el tràfic d'influències o el favoritisme dels patrons, deixaria les armades mancades de bons còmits.⁶² Per això les ordinations de l'any 1354 prengueren mesures per conscienciar els patrons i pujar el sou als còmits en 10 lliures.⁶³ Sembla clar que l'evolució dels salaris dels còmits -al qual cal afegir, com en altres casos, l'accés a certa part del botí- marca la seva com una feina atractiva i lucrativa.

Els sotscòmits, per la seva banda, apareixen poc a les fonts consultades per al present estudi. El seu salari oscil·là entre les 15 i les 16 lliures⁶⁴ -aquesta darrera xifra prengué força de llei en les ordinations de l'any 1359-⁶⁵ i no semblen tenir cap competència especial. És probable que aquest lloc servís per assistir el còmit en les seves funcions i que fos el pas previ -tant d'aprenentatge real com de *cursus honorum* no escrit- per tal d'esdevenir còmit. La seva manca de funció específica queda palesa en el fet que, en ocasions, el capità general ordenà posar dos còmits en un vaixell i prescindir del sotscòmit.⁶⁶

Deixant de banda els còmits, hom pot trobar una tendència clara en els homes de mar que, valgui la redundància, tenen funcions específicament marineres. Aliers, cruïllers, espatllers, proers i nauers percebien, en comparació amb la gent de rem, salaris més elevats, que es mantenen com a mínim entre els anys 1352 i 1359. El salt qualitatiu és considerable per sobre de la situació d'un remer simple, tant pel que fa al salari com, a mesura que hom ascendeix, per les possibilitats de fer petits negocis,⁶⁷ tenir una millor part del botí i, cal no oblidar-ho, vigilar o deixar de vigilar segons quins comportaments dels seus subordinats... a un cert preu. Tot plegat, a canvi d'un cert grau d'especialització i competència professional. En part, es podria interpretar la seva situació com quelcom relativament atractiu per a un remer simple; el fet que la majoria dels que he trobat siguin originaris de la Corona d'Aragó i de localitats costaneres⁶⁸ fa sospitar que, per tot plegat, tenien un cert contacte habitual amb el mar abans d'acordar-se. La possibilitat d'acordar-se en un vaixell comercial, però, devia ser més atractiva, per la qual cosa, en moments de forta demanda, calia empènyer, de grat o per força, la gent «apta a navegar i acostumada a dur armes a servir en l'armada».⁶⁹

Homes de guerra: *ballesters*

La segona categoria bàsica dels homes de cap és la de ballester. A l'armada de 1354, els ballesters que servien en naus o galeres representaven un cert salt qualitatiu respecte dels ballesters de terra.⁷⁰ El fet que fossin tropes utilíssimes i amb un protagonisme creixent,⁷¹ així com la seva polivalència, que els feia útils combatent tant en terra com en mar,⁷² creava una demanda sostinguda dels seus serveis. El seu salari era de 200 sous per quatre mesos, sostingut durant el període 1352-1359, cosa que fa pensar en la capacitat dels regnes de la Corona d'Aragó per equipar exèrcits i estols amb prou ballesters. La seva procedència geogràfica és, quasi en la totalitat, de la Corona d'Aragó,⁷³ una dada que indica una certa estabilitat més pròpia d'un col·lectiu de professionals que fan de la guerra un ofici que no pas de qui busca una sortida immediata a una situació complicada d'escassetat o presó. Molts d'ells, a diferència de la gent de mar abans esmentada, provenen del rerepaís aragonès i de les terres de l'Ebre, cosa que apunta a la no necessària vinculació dels ballesters de galeres i naus amb el món marítim, en el qual més aviat s'integraven en funció de la seva capacitat tècnica i material per al combat.

□ LA GENT D'OFICI

Els homes de mar que no feien feines específicament marineres -bàsicament músics, barbers i metges- percebren, en l'armada de 1354, salaris ben diferents entre ells, cosa que pot explicar la motivació d'uns i altres. Els músics -tant els trompetes de cada galera com els joglars de l'armada- percebien 300 sous per quatre mesos⁷⁴ -paga gens menyspreable i similar a la d'un especialista com el sotscòmit-, a més dels avantatges propis de qualsevol acordat; la motivació que els duia a l'armada era semblant a la d'altres homes de mar: salari, ascens social, guiatge reial... Els metges i barbers -esmentats així, plegats, en les ordinacions, quasi com a sinònims-, en canvi, percebren en teoria una paga propera a la dels músics,⁷⁵ però és sabut que hom valorava de manera diferent barbers i metges i que entre aquests hi havia fortes diferències de prestigi i salari.⁷⁶ Així, entre el personal sanitari podem trobar tots els aspectes abans esmentats com a

motius d'acordament: des del lucre i la promoció social fins a la supervivència i la solució dràstica a una conjuntura adversa en terra.

□ LA GENT DE REM

La gent de rem era, sens dubte, la part més socialment heterogènia i menys especialitzada i professional de tot el cos social de les armades.⁷⁷ També, òbviament, la més nombrosa, la més conflictiva i indisciplinada, la que tenia menys a guanyar i més opcions de patir. Per tot això, els homes de rem eren, probablement, la part més difícil d'acordar de tota la dotació.

El salari de 120 sous per quatre mesos -invariable en el període 1352-1359-, amb la impossibilitat de dur càrrega pròpia i unes minses opcions de botí, no compensava les condicions de treball a bord i la possibilitat de trobar-se enmig d'un combat, amb un armament defensiu de baixa qualitat⁷⁸ i sense l'opció de fugir. Les motivacions que duïen els homes de rem a acordar-se -recordem-ho, «voluntaris»- eren, sens dubte, ben diferents de l'afany de lucre.⁷⁹

En primer lloc, el rem equivalia a escapar de tota mena de problemes amb la justícia i els creditors. Els guiatges reials acostumaven a concedir remissió de tots els deutes i crims tret de l'assassinat, el robatori, la violació, la falsificació de moneda, la lesa majestat i altres delictes greus, durant l'armada i un cert temps després.⁸⁰ L'escassetat, però, devia ser tal que el rei guiava àdhuc acusats -no encara sentenciats- d'assassinat, així com fugitius de les pròpies galeres.⁸¹ En alguns acordaments, crida l'atenció l'espòrica presència d'homes identificats pel seu ofici habitual en terra -més lucratiu i menys perillós que el de remer-, que probablement s'acolliren a aquests guiatges.⁸²

L'altra causa possible que atraïa els homes al rem sembla clara quan hom es fixa en la procedència geogràfica dels galiots. Hi ha un elevat nombre d'estrangers i encara més són els qui provenen del rerepaís aragonès i les ribes de l'Ebre.⁸³ No devien ser professionals del món mariner, ni la seva feina els exigia una qualificació que justificués un desplaçament. Podríem parlar, doncs, de l'habitual bossa de població flotant, d'immigrants sense ofici que es

llogaven per a feines temporals, d'un lumpenproletariat empobrit que hom troba en les ciutats de l'època i que representava un mercat de treball adient -per bé que insuficient- per a les galeres.⁸⁵ La proximitat d'una armada -convenientment anunciada amb crides públiques fetes arreu- n'atrauria un nombre creixent a les ciutats on hom armés galeres.

Finalment, cal recordar que sovint els remers no es veien atrets, sinó empesos a la galera. Els acordaments forçosos, per bé que il·legals,⁸⁵ foren comuns com a mesura d'urgència per equipar galeres. L'armada de 1354 en dóna exemples clars⁸⁶ i no és estrany que als oficials de

l'armada els calgués fer-ho, ja que tant els aliats venecians com els enemics genovesos avantatjaven enormement les possibilitats dels regnes de la Corona d'Aragó en armar i equipar galeres.⁸⁷ També caldria veure el poder de convicció dels patrons que, tal com he indicat abans, sovint eren nobles o ciutadans poderosos i tenien en les xurmes la justificació de la patronia; caldria anar a cercar cas per cas, però no fóra estrany trobar dependències, submissions o retorns de favors envers els patrons com a motivació per a l'acordament.

En resum, els homes de rem formaven l'esglaió més baix dels estols reials, s'hi unien momentàniament, per

motius concrets que tenien a veure amb una necessitat urgent, amb l'esperança de sortir-ne ràpidament i, a més, no sempre voluntaris. Les contínues fugues i la dificultat per trobar voluntaris indiquen que la motivació dels remers era, en el millor dels casos, tenir poc o res a perdre i, en el pitjor, la por a la represàlia dels detentors del poder i de la força.

■ ELS COSTOS HUMANS

No és fàcil, en cap cas, quantificar els costos d'una guerra. Menys encara quan són costos humans, en els quals hom pot encabir des de sentiments, famílies desestructurades o transformacions culturals fins a pèrdua de força de treball, destrucció de propietats i desestabilització del comerç. En poques paraules, contracció econòmica i factor de crisi d'una societat.⁸⁸ També es pot pensar en les experiències de les persones que participen en una guerra en clau de patiment i perill. Considero, però, que aquesta és tan sols la creu -desagradable, majoritària i *a priori* moralment reprovable, sens dubte- de la moneda i que aquesta també té una cara.

Des de la perspectiva general, les grans campanyes militars consumiren, sens dubte, molts recursos humans.⁸⁹ Una campanya militar com la del 1354 mobilitzà inicialment un enorme contingent humà de més de deu mil homes enrolats als vaixells, més un nombre al voltant dels mil cavalls armats, cinc-cents cavalls alforrats i deu mil soldats d'infanteria.⁹⁰ Des de l'enfocament que interessa a aquest estudi, cal pensar que aquesta armada fou un considerable drenatge de mà d'obra cap a la guerra, en el qual la flota tingué un pes enorme. Una despesa semblant de gent no era gens menyspreable i havia de repercutir per força les estructures socioeconòmiques i demogràfiques dels regnes del Cerimoniós, que hi invertiren -per bé que no necessàriament hi perderen- una gran quantitat de la seva millor força de treball.

Per exemple, una ciutat com Barcelona, l'any 1354 aportà no menys de vint galeres de diversos tipus i un nombre indeterminat de naus, llenys i embarcacions diverses. Tot plegat, segons els barems establerts més amunt, ens dóna una suma de quatre mil sis-cents homes

per a les galeres i un nombre indeterminat per a la resta dels vaixells. Potser parlem d'una sisena part de la població calculada per a la ciutat en aquells anys, una xifra propera als trenta mil habitants,⁹¹ però bona part dels homes acordats a Barcelona no en serien ciutadans i, més encara, no en serien ni tan sols veïns.⁹²

Per tant, la despesa de contingents humans seria acceptable en termes demogràfics sense causar un daltabaix? Si pensem que podria ser regulada -fins a un cert punt i sense oblidar els enrolaments forçosos- per la voluntarietat del servei i podem excloure'n els criminals acordats amb guiatge -tot i que tampoc tenim dades del percentatge de guiats que servien en les armades-, podem encara fer una altra pregunta: el servei a les armades podria constituir un drenatge d'excedent de mà d'obra -excedent, és clar, sempre local i mai generalitzat- i un possible camí d'oportunitats per a gent sense qualificació professional o amb problemes i factors d'expulsió en el seu lloc d'origen?

És versemblant que totes dues respostes fossin afirmatives, segons a qui i on es fes la pregunta. La notícia d'un acordament no es rebria de la mateixa manera a tot arreu. Si una gran ciutat portuària -deixant de banda el caos d'ordre públic derivat d'acollir un exèrcit- podia beneficiar-se de l'impuls productiu de demanda propi d'una armada i drenar excedents incòmodes de població sense que el mercat de treball perdés massa braços, en les poblacions menors de l'àmbit rural i, sobretot, de la costa, els danys podien ser més greus.⁹³ Acordaments forçosos i pèrdua de braços en el mercat de treball devien ser habituals en aquests casos, en què la capacitat de les autoritats locals per impedir-los era limitada, en el millor dels casos, a un paper secundari a les corts. Així, crec que l'armada del Cerimoniós a Sardenya fou un més d'una llarga successió d'episodis militars que contribuïren, juntament amb altres fenòmens de gran impacte -com ara la pesta negra- a despoblar els camps de la Corona d'Aragó en benefici de qui monopolitzà aquests fluxos humans -grans ciutats i noblesa. Ras i curt: els costos demogràfics de la guerra generaren beneficis i els uns els i altres es repartiren, com és obvi, desigualment.

Una imatge semblant és la que trobem veient la gent del mar cas per cas. La vida al mar era -és- molt dura, la guerra és sempre perillosa i hom hi pateix... o se'n beneficia. No entraré aquí a detallar les condicions de vida de la gent del mar, prou conegudes ja, sinó en alguns detalls que diferencien la de les armades. El servei a les armades implicava, en primer lloc, una dura rutina de feina pròpia de qualsevol gent de mar. La diferència es troba en la dificultat de la logística necessària per a un nombre tan gran de persones. Les referències a l'alimentació són difícils, ja que es preveu la possibilitat que un home compri i mengi del seu salari; de fet, les ordinacions del 1359 no preveuen altra cosa que quantitats de besucuit i de pa,⁹⁴ per la qual cosa cal pensar que els possibles companatges devien anar a càrrec dels mateixos acordats i en funció del seu salari. Un remer, amb un salari proper a 1 sou diari, havia de complementar l'aportació d'energia del pa, un fet del tot desproporcionat amb el treball que li corresponia desenvolupar.⁹⁵ Si a això hi sumem la sempre incerta logística de l'armada de 1354, amb els genovesos amenaçant la rereguarda i les comunicacions amb el Principat i el problema del despoblament i el desgast econòmic del territori sard,⁹⁶ tenim una considerable possibilitat de trobar casos de mancances alimentàries entre la xurma.

Si la duresa de les condicions alimentàries sembla pròpia únicament de la xurma, l'armada de 1354 encara oferia una altra opció de greus patiments que no feia distincions: la malària. Deixant de banda el perill dels brots epidèmics inherent a qualsevol concentració militar -i més encara en l'espai tancat d'un vaixell-, Sardenya era coneguda pels endèmics brots de paludisme,⁹⁷ que colpiren l'exèrcit català que assetjava l'Alguer fins al punt que diversos nobles i el mateix rei emmalaltiren.⁹⁸ Cal dir que aquesta dada pot traduir-se, probablement, en desenes de morts més que no interessaren als cronistes⁹⁹ i que, seguint el raonament anterior sobre el blat, de ben segur foren més castigats per les malalties a causa de la seva alimentació.

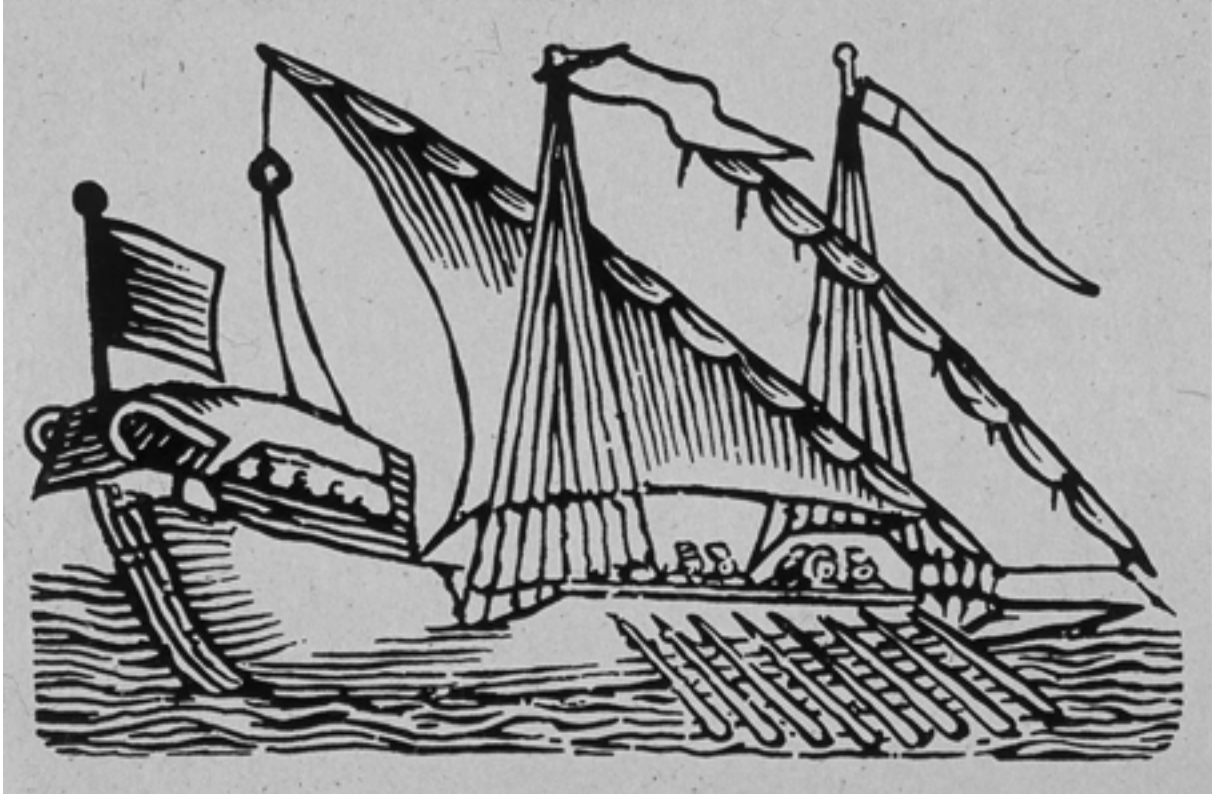
En darrer lloc, cal fer esment del més evident dels riscos de qui s'acorda a l'armada: el combat i les seves conseqüències. L'armada de 1354 no va acabar lliurant cap batalla naval, però això no vol dir que hom no comba-

tés.¹⁰⁰ De fet, les batalles són menys habituals que les escaramusses, les petites topades i els setges. Les batalles, emperò, ocupen un lloc primordial en les cròniques, per la qual cosa, en l'àmbit d'aquest estudi, les dades més detallades per calcular l'abast de les baixes causades pels combats es refereixen a la batalla de Port del Comte, lliurada davant de l'Alguer l'any 1353. La victòria de Bernat de Cabrera costà als catalans cinc cavallers, tres-centes cinquanta «persones de peu» mortes i dos mil ferits.¹⁰¹ Si creuem aquesta dada amb els vint-i-un remers que va perdre-hi l'uixer Sant Andreu,¹⁰² podem estar parlant d'un nombre elevat de baixes, és a dir, de morts i ferits que no poden combatre -21%-, i d'una xifra de morts variable -del 3% al 21%- sempre prenent els nombres com quelcom orientatiu, mai exacte.¹⁰³ Tot plegat dona una certa idea de les conseqüències d'un combat -recordem-ho, victoriós!- i del risc i el cost que aquest representava.

L'altra possible conseqüència negativa dels combats és el captiveri. No es coneixen bé els detalls dels catalans captius en l'armada de 1354, però sí els dels genovesos,¹⁰⁴ sobretot capturats en la batalla de Port del Comte. Aquests foren prestats pel rei i pel general de Catalunya, a través dels municipis, a diversos particulars, o bé utilitzats per les esmentades institucions per fer tota mena de feines, qualificades o no, d'enllestiment de l'armada de 1354.¹⁰⁵ Cal pensar en una sort semblant, com a mínim, per als catalans que es trobessin en la situació inversa.

Si sembla que la malària colpia a tothom però ho feia de manera desigual, tant en el combat com en el captiveri, tal com s'ha vist, les conseqüències negatives estaven, també, desigualment distribuïdes. El nombre de cavallers morts lluitant en aigües de l'Alguer és reduït, probablement no sols pel fet obvi que n'hi havia menys, sinó també per la qualitat i la quantitat del seu equipament.¹⁰⁶ Si bé a les galeres i les naus hi havia per a la xurma proteccions bàsiques per al cos, el cap i el coll, així com pavesos, se sap que eren de qualitat inferior i, a la llum de la documentació, constantment reutilitzats i, per tant, a la llarga, deteriorats.¹⁰⁷ Tot plegat, una situació ben diferent de la gent de mar i l'oficialitat que, essent professionals, eren obligats a aportar els propis arnesos i podien invertir-hi -i havien de fer-ho- per obtenir-ne una mínima se-

Les armades eren un petit univers de conflicte i d'intercanvi que ens parlen d'una societat complexa.

guretat.¹⁰⁸ En cas de captiveri, tal com s'ha dit, la qualificació professional podia estalviar les feines més dures, i la condició de noble o ric, convertir un home en ostatge de luxe,¹⁰⁹ sempre que pogués pagar un bon rescat: la cobdícia de l'enemic, àdhuc en la confusió d'un combat entre galeres, podia ser -tot i que no sempre-¹¹⁰ l'armadura més ferma.

■ CONCLUSIONS

Aquest estudi ha provat d'acostar-se a un fet de gran pes en la història de l'Occident baixmedieval -la guerra- a partir dels exemples i de la informació procedents d'un

episodi concret: una armada que, de ben segur, representà un esforç titànic per als regnes del Casal d'Aragó i per a la seva població. Tot i així, aquest esforç provingué de diversos sectors de la societat, cadascun d'ells caracteritzat per unes relacions concretes amb la mar i la guerra, per la qual cosa els uns s'esforçaren per ambició; els altres, per ofici, i no pas pocs perquè no tingueren una altra sortida. Per tant, veure la gent de mar com un tot és, en el context de les armades medievals, una generalització que enfosqueix la comprensió del fenomen.

En els vaixells de l'armada de 1354 hi hagué nobles, mercaders, mariners, guerrers, professionals de tota mena i persones que hi anaren per força. En conjunt, gent amb la vida abocada al mar i gent que no s'hi hagués

acostat mai en cas de poder-ho evitar. Les armades eren, en certa manera, una forma d'intercanvi, forçós de vegades i decidit d'altres, d'influències de tota mena -econòmiques, polítiques, socials, culturals- entre les costes mediterrànies de la Corona d'Aragó i el seu rerepaís, entre gent de mar i gent de terra, intercanvi en el qual, tal com passa sovint en contextos de guerra, no sempre és fàcil distingir beneficiats i perjudicats.

S'ha vist que, per motivacions diverses, molta gent participà en l'armada que Pere el Cerimoniós comandà l'any 1354 contra els genovesos i els rebels sards. Tots, alhora, assumiren riscos i perseguiren beneficis, cadascú en una certa mesura d'una i altra cosa. També, com és obvi, alguns en patiren greus conseqüències. Cal plantejar-se, però, si la societat que produí l'armada que ens ha ocupat va patir en el seu conjunt les conseqüències d'aquesta i de totes les altres empreses militars de la monarquia i si, atenent a allò que ens ocupa, la gent de mar en sortí beneficiada o perjudicada.

Si cerquem una resposta vàlida per al col·lectiu, aquesta serà possiblement que, partint de l'exemple de la seva gent de mar, la Corona d'Aragó en sortí, a la llarga, perdent. Ara bé, pensar en la Corona d'Aragó -o en qualsevol altre regne o estat medieval- en clau d'estat-nació i de solidaritat comuna és poc adient, sobretot quan ni tan sols els propis estats moderns i contemporanis s'han regit per aquest suposat interès comú. Els riscos i els beneficis assumits per la gent de l'armada no eren proporcionals; si el bé de la *cosa pública* potser no es va assolir, les coses privades dels qui dirigien o finançaven les guerres sí que prosperaren, i és precisament això el que els empenyia a fer una i altra cosa. Molts altres, menys afortunats, en recolliren les engrunes o pagaren els plats trencats.

Les guerres i les armades dels reis d'Aragó foren decidides per qui podia decidir-les i cadascú hi participà en la mesura que en va poder obtenir un benefici o estalviar-se un mal major. Per tant, les motivacions, els guanys i les pèrdues que la gent de mar obtingué en l'armada de 1354 depengueren fonamentalment del seu context socioeconòmic, polític i cultural. En funció de la proximitat al poder de decisió i dels beneficis -guanys econòmics, fa-

vors polítics, feina o darrer recurs davant de l'adversitat- que en podia obtenir, la gent de mar va tripular els vaixells de l'armada de 1354. I aquesta gent va obtenir guanys i assumir els inevitables costos amb desigual entusiasme i resultats tan heterogenis com ho era la seva composició social.

NOTES

1. Treball realitzat en el marc del projecte «Entre la península Ibèrica i el Mediterrani. Interaccions polítiques, econòmiques i culturals de la Corona d'Aragó en la baixa edat mitjana» (HUM2004-00916), aprovat i finançat per la Direcció General de Ciència y Tecnologia del Ministeri d'Educació i Ciència amb el suport del Departament d'Educació i Universitats de la Generalitat de Catalunya i del Fons Social Europeu.
2. Les principals abreviacions utilitzades en aquest treball són: ACA, Arxiu de la Corona d'Aragó; C., Cancelleria; R.P., Reial Patrimoni; M.R., Mestre Racional; B.G.C., Batllia General de Catalunya; AHCB, Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona; AHPB, Arxiu Històric de Protocols de Barcelona; BRABLB, Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona; vol., volum; fol., foli; reg., registre; r., recto; v., verso. Els salaris s'expressen en sous de Barcelona i es quantifiquen amb les equivalències següents: 1 lliura = 20 sous; 1 florí = 12 sous; 1 sou = 12 diners.
3. Vegeu, com a referència bàsica per al període i els conflictes d'aquesta zona, MELONI, G. *Genova e Aragona all'epoca di Pietro il Cerimonioso*. 3 vol. Pàdua, CEDAM, 1971.
4. Com a síntesi de la presència catalana a Sardenya, vegeu CASULA, F. C. *La Sardenya catalanoaragonesa. Perfil històric*. Barcelona, Rafael Dalmau, 1985.
5. Com a síntesi i proposta recent per a l'aplicació del model de la crisi baixmedieval a Catalunya, vegeu FELIU, G. «La crisis catalana de la baja Edad Media: estado de la cuestión». *Hispania*, 64-2 (2004), pp. 436-466. Per a l'impacte de la crisi i el paper de la guerra en el seu desenvolupament, vegeu HILTON, R. «¿Hubo una crisis general del feudalismo?», a HILTON, R. *Conflicto de clases y crisis del feudalismo*, Barcelona, Crítica, 1988, pp. 155-163, especialment pp. 160-161; BOIS, G. *La gran depresión medieval: siglos XIV y XV. El precedente de una crisis sistémica*. València, Universitat de València, 2001, especialment pp. 87-91; VILAR, P. *Cataluña en la España moderna*. Barcelona, Crítica, 1987, vol. I, pp. 276-279. Hi ha una abundant bibliografia sobre aquest tema, principalment anglosaxona i dedicada a l'edat moderna, que es basa en l'anàlisi dels processos de construcció de l'estat modern des de les innovacions militars, és a dir, en la teoria de l'anomenada *revolució militar*. També hi ha hagut, però, aproximacions en aquesta línia per a l'època medieval (tot plegat excedeix l'àmbit d'aquest treball): vegeu PARKER, G. *La revolución militar. Las innovaciones militares y el apogeo de Occidente 1500-1800*. Barcelona, Crítica,

1988; per a l'època medieval, vegeu ROGERS, C. «The military revolutions of the Hundred Years' War». *The Journal of Military History*, 57-2 (abril 1993), pp. 241-278, i la resposta de STONE, J. «Technology, society and the infantry revolution of the fourteenth century». *The Journal of Military History*, 68 (abril 2004), pp. 361-380. Cal destacar també l'aportació de CONTAMINE, P. *Guerre, état et société à la fin du Moyen Âge. Études sur les armées des rois de France, 1337-1494*. París i L'Haia, 1972. Aplicant algunes d'aquestes idees a la Corona d'Aragó, vegeu SÁIZ, J. «La organización militar en la expansión mediterránea de la Corona de Aragón», a *La Mediterrània de la Corona d'Aragó, segles XIII-XIV. VII centenari de la sentència arbitral de Torrellas, 1304-2004. XVIII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*. València, Universitat de València, 2004, vol. 1, pp. 737-764. Vegeu, com a exemples de la visió dels costos de la guerra des del materialisme anglosaxó, PRESTWICH, M. T. «Plague, famine and war. The fourteenth-century economy», a PRESTWICH, M. T. *The three Edwards. War and state in England. 1272-1377*. Londres, Routledge, 1993; STRAYER, J. «The costs and profits of war: the anglo-french conflict of 1294-1303», a MISKIMIN, H. A.; HERLIHY, D.; UDOVICH, A. L. *The medieval city*. New Haven i Londres, Yale University Press, 1977, pp. 269-291. Com a síntesi de la idea segons la qual la guerra genera més despeses que guanys, vegeu POSTAN, M. «The costs of the Hundred Years' War». *Past and Present*, 27 (abril 1964), pp. 34-53, en resposta a la teoria de la guerra com a factor de creixement de McFARLANE, K. B. «War, economy and social change». *Past and Present*, 22 (juliol 1962), pp. 3-13.

6. Si bé les armades han estat ateses en diverses obres generals, algunes d'elles de gran qualitat, hi ha pocs estudis que ofereixin una síntesi clara de la temàtica. Com a treballs de marc general, vegeu GARCÍA SANZ, A. *Història de la marina catalana*. Barcelona, Aedos, 1977, especialment pp. 189-288. Cal destacar una bona síntesi feta per ESTRADA-RIUS, A. *La drassana reial de Barcelona en l'edat mitjana. Organització institucional i construcció naval a la Corona d'Aragó*. Barcelona, Museu Marítim de Barcelona, 2004, que, tot i la seva extensió cronològica, dona una entenedora visió de conjunt. Hi ha, cal dir-ho, excel·lents obres que, focalitzant la recerca en una cronologia i un fenomen concrets, aprofundeixen prou en un aspecte determinat; vegeu, per exemple, UNALI, A. «Aspetti organizzativi d'una armata navale aragonesa nella prima metà del '400». *Medioevo: Saggi e Rassegne*, 11 (1987), pp. 83-102; CIFUENTES COMAMALA, L. *Medicina i guerra a l'Europa baixmedieval: la sanitat i la participació dels seus professionals en les expedicions militars de la Corona d'Aragó (1309-1355)*. Tesis doctoral inèdita (agraeix al doctor Cifuentes que em facilités l'accés a la seva tesi); CIFUENTES COMAMALA, L. «La medicina en las galeras de la Corona de Aragón a finales de la Edad Media: la caja del barbero y sus libros». *Medicina e Historia*, 4 (2000) pp. 1-15. És d'especial interès per a l'armada que s'estudia aquí el treball de CIFUENTES COMAMALA, L.; GARCÍA BALLESTER, L. «Els professionals sanitaris de la Corona d'Aragó en l'expedició militar a Sardenya de 1354-1355». *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 9 (1990), pp. 183-214. Vegeu també VELA AULESA, C. «Per ço com gran fretura és de vianda en la nostra host. L'avitualament de l'exèrcit de Jaume II en la campanya de Múrcia (1296)». *Anales de la Universidad de Alicante. Historia Medieval*, 11 (1996-1997), pp. 599-630; SÁNCHEZ MARTÍNEZ, M. «Guerra, avituallamiento del ejército y carestías en la Corona de Aragón: La provisión de cereal para la expedición granadina de Alfonso el Benigno». *Historia, Instituciones, Documentos*, 20 (1993) pp. 523-549. En una línia semblant a la que segueix aquest treball -és a dir, a la component humana dels estols-, cal destacar els treballs de SIMBULA, P. «L'arruolament degli equipaggi nei regni della Corona d'Aragona (secc. XIV-XV)», a CAVACIOCCHI, S. (ed.). *Ricchezza del mare, ricchezza dal mare. Secc. XIII-XVIII. Atti della 37 Settimana di Studi dell' Istituto Internazionale di Storia Economica «F. Datini» di Prato*. Florència, Le Monnier, 2006, pp. 1020-1039, així com CASAS HOMS, J. M. «Galeres catalanes tres-centistes. Enrolament de llurs tripulacions». *Cuadernos de Historia Económica de Cataluña*, 8 (novembre 1972), pp. 9-95. Destaca igualment, des del punt de vista de l'organització institucional associada a l'armada de 1354, la tesi doctoral de BEAUCHAMP, A. *Gouverner la Couronne d'Aragon en l'absence du roi: la lieutenance générale de l'infant Pierre-françois d'Aragon (1354-1355)*. Tesis doctoral inèdita, vegeu especialment el capítol VI, pp. 336-383, on l'autora detalla els mecanismes de transmissió d'ordres i presa de decisions associats als *negotia armate* (agraeix a la doctora Beauchamp que em proporcionés el manuscrit d'aquest treball).

7. Els fets de l'expedició poden seguir-se fàcilment gràcies a diverses obres, començant per la mateixa crònica del sobirà a PERE EL CERIMONIÓS (en endavant, PERE IV). *Crònica...*, a SOLDEVILA, F. (ed.). *Les quatre grans cròniques*. Barcelona, Selecta, 1971, pp. 1119-1123, passant per ZURITA, J. *Anales de Aragón*. Saragossa, Institución Fernando el Católico. CSIC, 1973, pp. 237-253 (en endavant, *Anales...*), i acabant amb diversos treballs, més o menys recents, que sintetitzen els esdeveniments de la campanya; vegeu, principalment, MELONI, G. *Genova e Aragona...* Vol. 1, pp. 181-213; també GIMÉNEZ SOLER, A. «El viaje de Pedro IV a Cerdeña en 1354». *BRABLB*, 5 (1909-1910), pp. 88-93; GUBERN, R. *Epistolari de Pere III*. Barcelona, Barcino, 1955, vol. 1, pp. 113-122.

8. Una armada s'ha d'entendre com a campanya militar -amb tot el desplegament de tropes de cavalleria, infanteria, maquinària de setge i logística associada al conjunt- que inclou, a més, un dispositiu marítim.

9. Coneixem, per exemple, nòlits per al transport de persones, portadors de missatges o comunicacions, com el del lleny de Pere Maura, mariner, que portà Pere des Cros a Sardenya l'abril de 1355 (ACA, *RP MR*. 642, fol. 205r) o la barca del mateix patró armada per ordre de Bernat de Cabrera; AHPB, Pere Martí, *Llibre d'èpoques de l'armada contra els genovesos*, fol. 28v.

10. Una anàlisi acurada de les tipologies i el vocabulari que s'associen als vaixells sobrepassaria del tot l'abast d'aquest treball. N'hi ha prou a remetre a diversos treballs de gran vàlua i admetre, de moment, que els problemes que la terminologia ens presenta són encara nombrosos. Aquí es poden resumir classificant les principals embarcacions, d'una banda, en galeres i uixers -vaixells maniobrables, de borda baixa i propulsats per rem, destinats fonamentalment al combat- i, de

l'altra, en naus i coques -vaixells de vela i borda alta, amb menys velocitat i maniobra i més capacitat de càrrega que les galeres, pensades fonamentalment com a vaixells comercials. Vegeu RIERA MELIS, A. «La construcció naval a Catalunya a les vespres dels grans descobriments geogràfics (1350-1450)». *Revista d'Història Medieval*, 3 (1992), pp. 55-78; PRYOR, J. *Geography, technology, and war. studies in the maritime history of the Mediterranean*. Nova York, Melbourne, Cambridge, New Rochelle i Sydney, Cambridge University Press, 1988; PUJOL HAMELINK, M. «La tipologia naval medieval en Catalunya (siglos VIII-XV): Las fuentes de información». *Revista de Historia Naval*, 88 (2005), pp. 27-56; PUJOL HAMELINK, M. «Els vaixells tinclats a la Catalunya medieval», a *Actes del I Congrés d'Història Marítima de Catalunya. Museu Marítim de Barcelona 13, 14 i 15 de novembre de 2002*. Barcelona, Consorci de les Drassanes Reials de Barcelona i Museu Marítim de Barcelona, 2004, recurs electrònic, n. p.; GERTWAGEN, R. «Característiques de les embarcacions marítimes de la Mediterrània durant els segles XIII-XIV». *Mediterraneum. L'esplendor de la Mediterrània medieval, s. XIII-XV*. Barcelona, Institut Europeu de la Mediterrània i Lundberg, 2004, pp. 543-561; GARCÍA SANZ, A. *Història de la marina catalana...*; COLL i JULIÀ, N.; GARCÍA SANZ, A. *Galeres mercants catalanes dels segles XIV i XV*. Barcelona, Fundació Noguera, 1994.

11. Hi ha, emperò, ordres de pagaments de diverses quantitats per nòlits; ACA, C. reg. 1026, fol. 120r.

12. PERE IV, *Crònica V*, 36.

13. ZURITA, J. *Anales VIII*, 45. Si bé Zurita sembla haver tret la informació de la mateixa crònica del monarca, la diferència de xifres es pot deure a alguna cosa més que a una errada de transcripció. Pot ser a causa d'una diferència de criteri a l'hora de comptabilitzar quins vaixells formaren part de l'estol -i cal no oblidar que Zurita creuava dades amb material d'arxiu, desconegut o desaparegut avui, que podria complementar la visió de la crònica del Cerimoniós- i del fet que el Cerimoniós parés atenció a les nombroses embarcacions mobilitzades a la força -vegeu nota 16.

14. Sumar les galeres que apareixen esmentades a la Cancelleria i als documents de mestre racional, repartides entre València (vint galeres; ACA, *R.P. M.R.*. vol. 642, fol. 133r), Barcelona (vint-i-tres, entre galeres i uixers; ACA, C. reg. 1541) i Cotlliure (tres galeres; ACA, C. reg. 1400, fol. 33r i 34r), s'acosta també al nombre de quaranta-cinc; comptant que tres d'elles romangueren en terra per falta d'aparellament i xurma (ACA, *R.P. B.G.C.* vol. 2258, fol. 15r), dóna validesa a la xifra de quaranta-cinc.

15. No es pot fixar un nombre exacte de la dotació, ja que varia lleugerament segons la disponibilitat de personal, les ordres dels comandaments i el tipus de galera o uixer. Prenc aquí com a referència el màxim establert per l'*Ordinació dels salaris e forniments dels acordats de les armades*, recollida a CAPMANY Y MONPALAU, A. *Ordenanzas de las armadas navales de la Corona de Aragón, aprobadas por el rey D. Pedro IV, año de MCCCLIV*. Madrid, Imprenta Real, 1787, pp. 96-101.

16. Utilitzo com a sinònim genèric de vaixell rodó de gran tonatge el terme *nau*, en el qual pot incloure's la coca. Per exemple, la *Crònica del Racional* anomena les naus de 1353 amb la veu «coquis armatis»;

vegeu «Crònica del Racional de la Ciutat de Barcelona». *Recull de Documents i Estudis*, 1-2 (novembre 1921), pp. 113-194 i p. 123. En canvi, el mateix monarca les anomena «naus»; vegeu PERE IV, *Crònica V*, 19.

17. Sobre el nombre de combatents necessaris per nau hi ha dades molt diverses. Es pot pensar en els cent vint combatents -anomenats exactament així i, per tant, sense comptar altres tripulants- per cada nau de l'armada prevista en el parlament de Lleida de l'any 1355; vegeu ORTÍ GOST, P.; SÁNCHEZ MARTÍNEZ, M. (ed.). *Corts, parlaments i fiscalitat a Catalunya: els capítols del donatíu (1288-1384)*. Barcelona, Generalitat de Catalunya. Departament de Justícia, 1997, p. 158. Contrasten, a l'alça, els quatre-cents combatents que Villani atribueix a les que participaven a la batalla de l'Alguer; vegeu VILLANI, M. «Istorie», a MURATORI, L. A. *Rerum Italicarum Scriptores*. Roma, Arnaldo Furni ed., 1979, vol. XIV, p. 208. Destaca, com a màxim, el cas d'una coca armada l'any 1331 per fer el cors amb una dotació de cinc-cents homes; vegeu CAPMANY Y MONPALAU, A. *Memorias históricas...* Vol. II, p. 191. Per a l'armada de 1354, la mobilització forçosa de tot vaixell de transport de súbdits del rei que passés per Mallorca (ACA, C. reg. 1400, fol. 26r), així com de totes les embarcacions de transport que es trobaren en la costa catalana (ACA, *R.P. M.R.* 642, fol. 204v), fa quasi impossible quantificar el nombre exacte de naus, coques, llenys i barques presents. Alguns deixen rastre en referències als nòlits pagats per la cort als seus patrons (ACA, C. reg. 1026, fol. 120r), però la quantificació continua semblant impossible. Cal, doncs, conformar-se a referir-se parcialment de la xifra de vint naus que el mateix rei comunicà als jurats de València que volia mobilitzar; ACA, C. reg. 1400, fol. 4v.

18. Cal dir que la reglamentació establerta l'any 1353 per a les naus que feien viatges mercantils establia uns estàndards prou inferiors. Així, les naus o coques més grans -amb tres cobertes- carregarien vuitanta mariners, quaranta ballesters i trenta servicials: tan sols cent cinquanta homes en total; vegeu MELONI, G. *Genova e Aragona...* Vol. 1, p. 161; vegeu també, per a la regulació de la navegació comercial, PALOU, H. «La regulació de la navegació comercial per mar en temps de guerra. L'Ordinació de Pere III de 1356». *Anuario de Estudios Medievales*, 39 (1999) pp. 775-801. Els càlculs expressats més amunt, per tant, són només un promig aproximat. La polivalència dels vaixells i la flexibilitat de l'estructura de les armades obliga a una extrema prudència a l'hora de fer qualsevol hipòtesi semblant i, per tant, cal prendre-la només com a referent aproximat.

19. HOCQUET, J. C. «Gens de mer a Venise: diversité des statuts, conditions de vie et de travail sur les navires», a RAGOSTA, R. *Le genti del mare Mediterraneo*. Nàpols, Lucio Pironte ed., 1981, vol. 1, pp. 103-168.

20. PISTARINO, G. «Genti del mare nel commonwealth genovese», a RAGOSTA, R. *Le genti del mare Mediterraneo...* vol. 1, pp. 203-290.

21. En el cas de les dotacions de les flotes, no hi ha dubte que el sistema de descripcions -lleves obligatòries a través d'aportacions d'homes fetes pels diversos barris, contrades o assentaments perifèrics- garantia uns mínims de potencial humà, sempre accessible i segur, que se sumava al servei voluntari i permetia armar grans estols sense recórrer a mesures extraordinàries; vegeu BALARD, M. «Les equipa-

ges des flotes genoises au XIV siècle», a RAGOSTA, R. *Le genti del mare Mediterraneo...* vol. 1, pp. 511-534.

22. Destaca, sobretot per al món mercantil però ple d'informació vàlida per a les armades, COLL I JULIÀ, N; GARCÍA SANZ, A. *Galeres mercants catalanes...*; per a aquest estudi, importen especialment els continguts de les pp. 159-176 i 315-329; vegeu també DUFOURCQ, C. E. «Les équipages catalans au XIVème siècle: effectifs, composition, enrolement, paye, vie à bord», a RAGOSTA, R. *Le genti del mare Mediterraneo...* vol. 1, pp. 535-559, així com CASAS HOMES, J. M. *Galeres catalanes trescentistes...* pp. 16-26.

23. Entenc per *comandament* la presa de les decisions, en l'àmbit de cada vaixell -responsabilitat del patró- i de l'estol complet -el rei, el capità general i els vicealmiralls-, així com l'aportació de recursos -capitals, vaixells, homes, etc.- a l'armada. Els responsables de l'execució correcta de les ordres i del manteniment de la disciplina no solien aportar res més que la seva capacitat tècnica, per la qual cosa es tractaran més avall, considerant-los com a «homes de cap».

24. SOBREQUÉS, J. *Els barons de Catalunya*. Barcelona, Rafael Dalmau, 1957, pp. 163-170. Agraïxo a Alejandro Martínez Giralt els seus consells i indicacions, que han estat d'una gran ajuda a l'hora de tractar el personatge del vescomte de Cabrera.

25. Cabrera esdevingué un personatge de primer ordre a la cort. L'any 1353, el parlament de Vilafranca, reunit per ajudar a Pere IV en l'expedició a Sardenya d'aquell estiu, condicionà la votació de la proferta a l'assignació de Bernat de Cabrera com a comandant de l'armada; vegeu PERE IV, *Crònica V*, 15.

26. Per exemple, en la batalla naval de Port del Comte, davant de l'Alguer, l'any 1353, Cabrera vencé de manera aclaparadora a l'estol genovès, recuperant tot seguit l'obediència de l'Alguer i reformint les posicions catalanes a Sardenya; PERE IV, *Crònica V*, 19, 20, 21 i 22; VILLANI, M. *Istorie...* p. 208. Dins de la seva experiència militar, el vescomte de Cabrera ja havia combatut a l'illa amb anterioritat, durant la conquesta per part de l'infant Alfons; vegeu PERE IV, *Crònica I*, 35.

27. Ens ha arribat, a més, un considerable volum de documentació que té a veure amb l'activitat legislativa i de gestió dels recursos de l'armada. Per exemple, Bernat de Cabrera decidí -per bé que, en aquest cas, durant la preparació de la flota de 1353- sobre la construcció d'un uixer (ACA, *R.P. M.R.* vol. 642, fol. 3v). Igualment, establí el nombre de còmits que havia de dur la galera de Guillem de Canet (ACA, *R.P. M.R.* vol. 642, fol. 187v). Destaquen els volums d'ordinacions i manaments que va emetre el capità general per a l'organització de l'armada; vegeu ACA, *R.P. B.G.C.* vol. 2258; AHCB, *Consell de Cent*, ordinacions originals XVI, 2, fol. 1-3. Igualment, cal citar les *Ordinacions sobre lo fet de la mar, fetes per lo molt noble Bernat de Cabrera, Capità General de l'armada del senyor rey, com vench de Sardenya e hac vençut los genovesos en 1354*; vegeu CAPMANY I MONPALAU, A. *Ordenanzas de las armadas navales...* pp. 77-96.

28. GALLOFRÉ, R; TRENCHS, J. «Almirantes y vicealmirantes de la Corona de Aragón (1118-1462)». *Miscel·lània de Textos Medievals*, 5 (1989), pp. 117-194. En aquest estudi, s'emfasitza la capacitat tècnica d'un capità general, mentre que el càrrec d'almirall solia ser honorífic.

29. S'entén, si no s'especifica el contrari, que es parla de sous de Barcelona i que totes les informacions de salaris provenen de CAPMANY I MONPALAU, A. *Ordenanzas de las armadas navales...* pp. 96-101.

30. En l'armada de 1353, després de la gran victòria en aigües sardes, sabem que l'estol català es cobrà trenta-tres preses: quatre foren per a Niccolò Pisani, dues s'enviaren a l'Alguer per aprofitar-ne la fusta, una romangué a Càller -probablement reparant-se- i dues foren «perdudes en la palissada de Càller», cal pensar que massa malmeses i enfonsades en el transport des de l'Alguer. La resta s'enviaren a Barcelona, Mallorca i València, on el rei les partí amb el general de Catalunya, juntament amb els captius; vegeu ACA, *R.P. M.R.* vol. 642, fol. 312r. Per a la suma concreta del botí, vegeu ACA, *C. reg.* 1026, fol. 31r.

31. Els clavaris, triats pel parlament per dirigir el moviment dels diners del donatiu, tenien control sobre els botins presos per l'armada que l'esmentat parlament finançava, a excepció del cas esmentat més amunt; vegeu ORTÍ GOST, P.; SÁNCHEZ MARTÍNEZ, M. *Corts, parlaments...* p. 121.

32. Queda constància, per exemple, d'un mestre remolar i un mestre d'aixa de Barcelona que el gener de 1354 viatjaren als boscos del vescomtat de Bas a cercar-hi fusta. Bernat de Cabrera, senyor d'aquests boscos (entregats pel rei quan accedí a manar l'armada de 1353; PERE IV, *Crònica V*, 15), de ben segur devia treure algun profit de la seva explotació; vegeu ACA *R.P. M.R.* vol. 642, fol. 109v, així com ACA, *C. reg.* 1400, fol. 52r. Bernat de Cabrera és tan sols un exemple representatiu. Bernat Mascurt, escrivà de ració del mestre racional, comprà blats, farines i bescurts per a l'armada a Tortosa, entre l'agost i el setembre de 1354; vegeu ACA *R.P. M.R.* vol. 642, fol. 137v. És probable que bona part d'aquests diners acabessin en mans de la noblesa aragonesa que controlava els productes agrícoles que hi arribaven per l'Ebre.

33. Les dades cronístiques i documentals que parlen de les representacions i la imatge del poder en són una bona prova; hom pot veure Bernat II a la vora del rei en les principals cerimònies relacionades amb les armades (PERE IV, *Crònica V*, 17) i el seu finançament al parlament de Vilafranca (ORTÍ GOST, P.; SÁNCHEZ MARTÍNEZ, M. *Corts, parlaments...* p. 110) o, fins i tot, imaginar el seu senyal representat en penons en cada galera de l'armada i en el velam de la que ell mateix comandà, segons s'ordenà a AHCB, *Consell de Cent*, ordinacions originals XVI, 2, fol. 3r i 16v.

34. SOBREQUÉS, J. *Els barons de Catalunya...* p. 165.

35. Emperò, la nissaga dels seus descendents va continuar fruint de bona part dels béns i títols que, un cop acabat l'enfrontament amb el rei, tornaren a la rehabilitada família, que conservà bona part de les fites aconseguides per Bernat II.

36. Per a la vida i el recorregut professional de Joan Lombarda, vegeu COULON, D. «Ascensión, apogeo y caída de Joan Lombarda, mercader-armador de Barcelona, comprometido en el comercio con el Mediterráneo oriental (segundo tercio del siglo XIV)», a COULON, D.; FERRER MALLOL, M. T. (ed.). *L'expansió catalana a la Mediterrània a la baixa edat mitjana. Actes del séminaire/seminari organitzat per la Casa de Velázquez (Madrid) i la Institució Milà i Fontanals (CSIC, Bar-*

celona). Barcelona, Institució Milà i Fontanals. CSIC i Casa de Velázquez, 1998, pp. 15-25.

37. Lombarda figurà en la nòmina del Consell barceloní com a jurat; tot i que això no es pot constatar entre 1351 i l'elecció del desembre de 1354, és possible que exercís aquest càrrec mentre patronejava -directament o per procuració- els vaixells que s'unien a l'armada reial (vegeu AHCB, *Consell de Cent*, Llibre del Consell I, 19, fol. 6v). Destaca l'agraïment i la promesa de gràcies al Consell de Cent per la tramesa de vitualles en la nau d'Alexandria -vinculada a Joan Lombarda- expressada per Pere IV; ACA, C. reg. 1026, fol. 127v.

38. Abans que Pere IV organitzés les grans armades de 1353 i 1354, Lombarda ja havia posat una nau al servei de la defensa de Sardenya (vegeu MITJÀ, M. «Barcelona y el problema sardo en el siglo XIV», a *VI Congreso de Historia de la Corona de Aragón*. Madrid, Ministerio de Asuntos Exteriores. Dirección General de Relaciones Culturales, 1959, pp. 447-459 i p. 455). En les dues armades reials enviades a Sardenya durant la primera meitat de la dècada de 1350, Lombarda apareix com a armador de vaixells que viatjaren diverses vegades a l'illa. L'any 1353 armà una coca que, essent noliejada per la cort, cal pensar que transportava vitualles o material de guerra. Per sis mesos i mig, Lombarda cobrà 73.125 sous de Barcelona. Cal destacar que, en presentar els seus comptes a l'audició del mestre racional, sols n'havia cobrat 65.000, cosa que fa pensar en la considerable liquiditat de la qual disposava per poder continuar la seva tasca d'armaments; vegeu ACA, *R.P. M.R.* vol. 642, fol. 45v.

39. Un mecanisme no massa diferent del de qualsevulla iniciativa comercial, tret del fet que la guerra obligava a qui posava la nau en funcionament, a petició de la cort i com a part intrínseca del contracte, a embarcar un major nombre de combatents; vegeu COLL I JULIÀ, N. «Aportación al estudio de los patrones y de la propiedad de las naves en Cataluña en la baja Edad Media», a *Homenaje a Jaime Vicens Vives*. Barcelona, Universidad de Barcelona. Facultad de Filosofía y Letras, 1965, vol. 1, pp. 377-393. Joan Lombarda tenia a la seva nau «tota la companyia que tenir-hi devíets segons la forma del noliejament quin fo fet»; ACA, *R.P. M.R.* vol. 642, fol. 45v.

40. PERE IV, *Crònica V*, 37.

41. ACA, *R.P. M.R.* vol. 642, fol. 140v.

42. És sabut que la monarquia va fer, per a l'armada de 1354, constants accions de força per obligar els patrons a acceptar nòlits baixos; ACA, C. reg. 1400, fol. 63r.

43. RIERA MELIS, A. *La construcció naval a Catalunya...* p. 56.

44. «Car de part del mon vianda aci a nos ne a la host no ha venguda sino aquella qui vench ab nosensems ne de la isla ne podem gens haver per tal car sol l sart no ses a nos convertit encara ans son axi obstinats en lur rebellio com dabans axi que nelex carn fresca de neguna lyg no sic troba a ops de la ost e siu fa es tan poca e tan cara que l bou sic ven X lliures, l moltó XL sous, e l parell de gallines XXV e XXX sous, l parell de perdius l florí e l escut dor e axi vos altres vejats en quin punt som car siats certs que si cuytadament e poderosa accorreguts no som de les dites coses, vergonyosament e confusa haurem a desemparrar, ço que Deus no vulla, aquest fet e per consegüent per-

dre la isla». GIMÉNEZ SOLER, A. *El viaje de Pedro IV...* p. 93.

45. Vegeu nota 16.

46. Com a patró de la galera reial -juntament amb Gilabert de Centelles i Bernat de Cabrera-, el 7 de juliol de 1356 (ACA, *R.P. M.R.* vol. 642, fol. 216r) presentà el seu compte, que s'ha conservat; vegeu ACA, *R.P. M.R.* vol. 2289. Hi ha transcripció i estudi a CASTELLACCIO, A. «Note e documenti sul viaggio di Pietro IV in Sardegna (1354-1355)», a CASTELLACCIO, A. *Aspetti di storia italo-catalana*. Càller, Istituto del CNR per i Rapporti Italo-iberici, 1983, pp. 103-183. Tot plegat deixa un clar exemple de com els patrons de les galeres rendibilitzaven -si era possible- la seva participació en els estols reials i quin era el profit que en treien. Per al perfil i la classificació de comandament i especialitat de les dotacions d'una galera, vegeu COLL I JULIÀ, N.; GARCÍA SANZ, A. *Galeres mercants catalanes...* pp. 159-176; OLESA MUÑO, F. F. *La organización naval de los estados mediterráneos y en especial de España durante los siglos XVI y XVII*. Madrid, Naval, 1968, p. 685 i s.; DUFOURCQ, C. E. «Les équipages catalans...», pp. 540-551.

47. Els detalls del procediment poden observar-se a ACA, *R.P. B.G.C.* vol. 2258. Les xurmes eren, tal com s'ha dit, un bé escàs, l'accés al qual provocava conflictes entre patrons. Pere IV, per exemple, ordenà al governador del Rosselló i als còmits i patrons de les galeres que s'armaven a Cotlliure que no reclamessin als patrons de les de Barcelona els rossellonesos acordats per aquests darrers; ACA, C. reg. 1400, fol. 114v.

48. ACA, *R.P. B.G.C.* vol. 2258, fol. 8v.

49. SÁIZ, J. «La organización militar...», pp. 738-740.

50. Els capítols de donatiu esmenten contínuament el compromís reial de no fer-ne. Precisament la seva reiteració deixa clar que no servia de gaire; vegeu ORTÍ GOST, P.; SÁNCHEZ MARTÍNEZ, M. *Corts, parlaments...* pp. 117 i 159.

51. Els inventaris de les vint galeres i uixers que salparen de Barcelona mostren com els nobles i les elits urbanes comparteixen l'interès per les patronies de les galeres, que presenten un perfil ben diferent del de les naus rodones (ACA, C. reg. 1541).

52. Aquestes informacions provenen d'ACA, *R.P. M.R.* vol. 2289, fol. 2 i s. Amb un canvi de 12 sous -vegeu nota 2- per florí, trobem una xifra de 1800 sous de Barcelona -90 lliures- que caldria sumar a les 69 lliures de Barcelona, 5 sous de Barcelona i 9 diners esmentades més amunt.

53. N'és un exemple Andreu de Fenollet, vescomte d'Illa i de Canet, patró d'una galera que salpà de Barcelona en aquesta armada i que obtingué tota mena de favors reials. Aquests anaven des dels guiatges per a ell i la gent del seu seguici (ACA, C. reg. 1398, fol. 82r) o el sobreseïment de diverses causes pendents relatives a certs feus del Lluçanès (ACA, C. reg. 1325, fol. 49r) fins a l'autorització per cobrar impostos extraordinaris en les seves terres (ACA, C. reg. 1398, fol. 82v).

54. Vegeu nota 46.

55. La documentació disponible dóna unes dades susceptibles de tractament quantitatiu, però en el context d'una sola armada treballam

amb una mostra tan pobra que podria donar resultats esbiaixats. Cal, doncs, relativitzar tota conclusió que aparegui en aquest article i, alhora, plantejar-se un estudi semblant amb una major amplitud cronològica i de fonts. Aquesta part del treball s'ha basat en les dades de l'ACA, *R.P. M.R.* vol. 642, fol. 61v, 63v, 106r; i 112r, així com de CASTELLACCIO, A. «Note e documenti sul viaggio...», pp. 146-179, i ACA, *R.P. M.R.* vol. 2285.

56. CAPMANY I MONPALAU, A. *Ordenanzas de las armadas navales...* pp. 80-82.

57. ACA, *R.P. B.G.C.* vol. 2258, fol. 8v.

58. Sembla clar el pensament del rei i de Bernat de Cabrera: «gran res del bé de la galea o del mal està en lo còmit»; vegeu CAPMANY I MONPALAU, A. *Ordenanzas de las armadas navales...* p. 80.

59. «Primerament, fou lliurada la galea appellada Sent Nicolau, appellada de popa a proa de banchs et de banquetes et de puntapeus et davall entaulada de proa a popa a n Pere Roure de Barcelona, còmit de la dita galea, de la qual és patró en Berenguer de Ribes»; ACA, C. reg. 1541, fol. 1r.

60. ACA, *R.P. M.R.* vol. 642, fol. 196v.

61. AHPB: MARTÍ, Pere. *Llibre d'èpoques de l'armada contra els genovesos*, fol. 33r i s.

62. CAPMANY I MONPALAU, A. *Ordenanzas de las armadas navales...* p. 80.

63. CAPMANY I MONPALAU, A. *Ordenanzas de las armadas navales...* p. 80. L'augment salarial ordenat -de 480 a 680 sous per quatre mesos- es veu confirmat comparant dades de l'armada de 1353 -vegeu, per exemple, ACA, *R.P. M.R.* vol. 642, fol. 61v i 63v- amb d'altres de la de 1354 -vegeu ACA, *R.P. M.R.* vol. 642, fol. 106r.

64. ACA, *R.P. M.R.* vol. 642, fol. 61v i 106v; CAPMANY I MONPALAU, A. *Ordenanzas de las armadas navales...* p. 98.

65. CAPMANY I MONPALAU, A. *Ordenanzas de las armadas navales...* p. 99.

66. ACA, *R.P. M.R.* vol. 642, fol. 63.

67. Les ordinacions de 1354 preveuen la possibilitat que nauzers i proers vinguin vi; vegeu CAPMANY I MONPALAU, A. *Ordenanzas de las armadas navales...* p. 87.

68. Dades extretes de CASTELLACCIO, A. «Note e documenti sul viaggio...», pp. 146-152, i ACA, *R.P. M.R.* vol. 2285.

69. Trobem l'ordre de Pere IV al procurador general del Regne de València de cercar gent de mar «apta a navegar i acostumada a dur armes»; ACA, C. reg. 1146, fol. 2v.

70. S'esmenta la categoria de ballester de mar en un guiatge (ACA, C. reg. 1400, fol. 63v). Els ballesters de terra, a l'inici de l'armada, cobraven tan sols 15 diners diaris -un 25 % menys- pel fet que no eren obligats a dur cuirasses (ACA, C. reg. 1398, fol. 19v).

71. LANE, F. «The crossbow in the nautical revolution of the Middle Ages», a HERLIHY, D.; LÓPEZ, R. S.; SLESSAREV, V. *Economy, society and government in medieval Italy. Essays in memory of Robert L. Reynolds. Explorations in Economic History 7*. Kent, Ohio, 1969, pp. 161-171.

72. Se sap que, en moments de necessitat, els ballesters de mar de-

semarcaven per donar suport a la infanteria; AHCB, *Consell de Cent*, ordinacions originals XVI, 2, fol. 5r.

73. Dades extretes d'ACA, *R.P. M.R.* vol. 2285. Tan sols es tracta d'una galera armada a Tortosa per Humbert de Fenollar, una part no necessàriament representativa del tot. El fet que els ballesters siguin autòctons, però, sembla clarament habitual arreu, per exemple en estols genovesos que -no podia ser d'altra manera- es dotaven sobretot de ballesters lígurs; vegeu BALARD, M. «Les équipages des flotes genoveses...», p. 524.

74. CAPMANY I MONPALAU, A. *Ordenanzas de las armadas navales...* p. 80. El salari de 300 sous es veu confirmat creuant dades dels anys 1353, 1354 i de les ordinacions del 1359.

75. CAPMANY I MONPALAU, A. *Ordenanzas de las armadas navales...* p. 80.

76. CIFUENTES COMAMALA, L. *Medecina i guerra...* vol. II, p. 508.

77. COLL I JULIÀ, N.; GARCÍA SANZ, A. *Galeres mercants catalanes...* pp. 315-329.

78. CAPMANY I MONPALAU, A. *Ordenanzas de las armadas navales...* p. 100.

79. És ben coneguda l'escassetat de remers a la Corona d'Aragó provocada per la migradesa dels salaris a canvi de les dures condicions de vida a bord; vegeu COLL I JULIÀ, N.; GARCÍA SANZ, A. *Galeres mercants catalanes...* pp. 326-329. Després de la pesta negra, el minso increment salarial posaria els remers del 1354 per sota de feines no qualificades en terra, com ara un macip de ribera, que podia cobrar 4 sous diaris (vegeu AHPB: MARTÍ, Pere. *Llibre d'èpoques de l'armada contra els genovesos*, fol. 23v), o bé un aprenent de fuster a Lleida l'any 1361 -tan sols dos anys després que es fixés el salari en l'ordinació del 1359-, que cobrava 24 diners (vegeu ARGILÉS I ALUJA, M. C. *Preus i salaris a la Lleida dels segles XIV i XV*. Tesi doctoral inèdita, pp. 136-170, especialment pp. 156-170).

80. Vegeu, per exemple, per a l'armada de 1354, ACA, C. reg. 1398, fol. 4v.

81. Pere IV guià diversos homes, acusats de la mort d'un tal Ramon Oller, ordenant que durant el temps que durés l'armada s'aturessin tots els processos engegats contra ells; ACA, C. reg. 897, fol. 18r. Pel que fa als fugitius de les galeres, les ordinacions del monarca n'ordenaven la mort a la forca (CAPMANY I MONPALAU, A. *Ordenanzas de las armadas navales...* p. 88), però la reiteració amb la qual desaconsellen els guiatges i el reembarcament forçós fan pensar que, sovint, per a un patró, valia més un fugitiu que tornés a bogar abans que un càstig exemplar.

82. Així es veu en alguns remers acordats per equipar sis galeres armades a València pel vicealmirall Berenguer de Ripoll; vegeu ACA, *R.P. M.R.* vol. 2286. Hom hi troba mariners i pescadors, però també carnissers, pellers, ferrers o sabaters, que sens dubte tenien millors mitjans de vida amb el seu ofici en terra; el seu acordament s'explica, probablement, per la força o les circumstàncies adverses abans esmentades.

83. Dades extretes d'ACA, *R.P. M.R.* vol. 2285. La ràtio d'estrangers és ben semblant a CASTELLACCIO, A. «Note e documenti sul viaggio...»,

pp. 153-173.

84. COLL I JULIÀ, N.; GARCÍA SANZ, A. *Galeres mercants catalanes...* pp. 318-319.

85. Cap súbdit del rei no podia ser obligat a servir-lo en una operació ofensiva a l'exterior, tret que existís un vincle feudovassallàtic directe. Per a la diferenciació conceptual entre exèrcits defensius dels regnes i exèrcits ofensius del rei, vegeu SÁIZ, J. «La organització militar...», pp. 738-740.

86. Vegeu nota 49. Cal assenyalar l'ordre reial al veguer del Rosselló i Vallespir d'acordar gent, principalment «malendrins e vaguerosos», per al rem i el servei d'armes; ACA, C. reg. 1400, fol. 116v.

87. Uns i altres disposaven, tal com s'ha dit, d'una relació entre metròpoli i perifèries, una potència demogràfica i un sistema de reclutament per conscripció territorial que els permetien armar i equipar grans estols ràpidament i eficaç; vegeu BALARD, M. «Les equipages des flotes genoises...», pp. 522 i s.

88. Per a la visió del cost socioeconòmic de la guerra des del materialisme anglosaxó, vegeu nota 4. Vegeu també BOIS, G. *La gran depression medieval...* pp. 87-91, o bé VILAR, P. *Cataluña en la España moderna...* vol. 1, pp. 276-279.

89. POSTAN, M. M. *The costs of the Hundred Years' War...* p. 38 i s. Postan considera que les campanyes britàniques a França consumiren enormes contingents de la millor força de treball que hi havia a Anglaterra, homes forts i joves que, lluny de ser fora dels circuits socials normals i del mercat laboral i anar-hi motivats per la paga i el botí, hi anaven obligats per les lleves i, en molts casos, no tornaven mai.

90. FERRER MALLOL, M. T. «La organització militar en Catalunya en la Edat Mitjana», a *Revista de Historia Militar*, número extraordinari: *Conquistar y defender: los recursos militares en la Edad Media hispánica* (2001), pp.119-122. El rei comunicà la seva intenció de passar a Sardenya amb mil cinc-cents homes a cavall i deu mil homes a peu a Blasco d'Alago, justícia de Sicília; vegeu ACA, C. reg. 1023, fol. 21v. Cal dir, en primer lloc, que aquesta xifra és aproximada, presa en funció de les previsions del rei, i que, com que correspon al moment inicial de l'armada, no comptabilitza pas els reforços que s'enviaren després del juliol de 1354. Després, cal recordar que un cavall armat és una unitat de reclutament formada per dos cavalls i quatre homes, mentre que un cavall alforrat duia, a més del genet, dos homes a peu adscrits (FERRER MALLOL, M. T. *La organització militar...* p. 169). La diversitat dels sistemes de reclutament impedeix verificar aquestes dades creuant-les amb d'altres produïdes per les instàncies reclutadores -nobles, municipis, oficials reials-; per tant, caldrà conformar-se amb suposar la presència d'uns quinze mil homes en les tropes de terra. Caldria, a més, segons POSTAN, M. M. *The costs of the Hundred Years' War...* p. 35, sumar-hi el fet que, per cada tres combatents, calien dues persones per al transport naval i la logística. El càlcul em sembla del tot excessiu; si bé no hi ha càlculs exactes ni rigorosos per a Catalunya -tampoc no ho són els que aporta Postan-, es pot afirmar que la ràtio personal de transport/personal combatent aplicable, per exemple, a una coca o nau rodona resulta sensiblement menor, mentre que el personal de les galeres no es pot comptabilitzar com a dedicat al

transport, sinó al combat.

91. CUADRADA MAJÓ, C. «Barcelona (s. XIV-XV): migracions, demografia i economia», a *El món urbà a la Corona d'Aragó del 1137 als decrets de Nova Planta. XVII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó. Barcelona, Poblet i Lleida, del 7 al 12 de desembre de 2000*. Lleida, Universitat de Barcelona, 2003, vol. 1, pp. 323-332.

92. Tal com ja s'ha dit, en els vaixells abunden els forans i immigrants de l'àrea d'influència de la ciutat -que pot ser molt gran en termes d'atracció de població- i, a més, s'entreveu en les fonts la presència d'una nombrosa població flotant, desplaçada fins a les ciutats portuàries expressament per enrolar-se. És habitual, en els comptes de les galeres, indicar el lloc on «posa» cada acordat, cosa que fa pensar en una possible situació d'allotjament provisional a canvi de diners; vegeu-ho, per exemple, a ACA, R.P. M.R. vol. 2285.

93. Dec i agraeixo aquesta idea, encara pendent de desenvolupar, al doctor Pere Verdés. Queda confirmada per ordre de Pere IV als oficials reials de no fer acordaments per a l'armada de 1354 a causa del despoblament que estan patint la vila de Borriana (ACA, C. reg. 1398, fol. 10r) i la ciutat de Cotlliure (ACA, C. reg. 1145, fol. 61r).

94. CAPMANY I MONPALAU, A. *Ordenanzas de las armadas navales...* p. 101.

95. Sobre la duresa i les característiques tècniques de la boga, vegeu ALERTZ, U. «The naval architecture and oar systems of medieval and later galleys», a GARDINER, J.; MORRISON, J. (ed.). *The age of the galley. Mediterranean oared vessels since pre classical times*. Londres, Conway Maritime Press, 1995, pp. 142-162; BONDIOLI, M.; BURLET, R.; ZYSBERG, A. «Oar mechanics and oar power in medieval and later galleys», a GARDINER, J.; MORRISON, J. (ed.) *The age of the galley...* pp. 172-205.

96. TANGHERONI, M. «I diversi sistemi economici: rapporti e interazioni. Considerazioni generali e analisi del caso sardo», a TANGHERONI, M. *Medioevo tirrenico. Sardegna, Toscana e Pisa*. Pisa, Pacini, 1992, pp. 35-63; DAY, J. «La Sardegna e i suoi dominatori dal secolo XI al secolo XIV», a GALASSO (dir.). *Storia d'Italia*, Torí, UTET, 1984, vol. 10, pp. 11-66; També GALASSO. «L'economia de la Sardenya catalana», a CARBONELL, J.; MANCONI, F. *Els catalans a Sardenya*. Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1984, pp. 15-24.

97. Vegeu també CIFUENTES COMAMALA, L. *Medicina i guerra...* vol. 2, pp. 416-420.

98. PERE IV, *Crònica V*, 37 i 38; ZURITA, J. *Anales...* VIII, 57.

99. El rei parla de moltes baixes, entre malalties i combats, entre la «gent menuda e de peu»; ACA, C. reg. 1026, fol. 146v.

100. Hi ha notícies de naus, genoveses o amb nòlits de genovesos, preses per galeres de l'armada; ACA, R.P. M.R. vol. 642, fol. 214r i 233v.

101. PERE IV, *Crònica V*, 20. Per a un total lleugerament inferior que el de l'armada de 1354 -calculat amb el mateix procediment usat per a la de 1354-, és a dir, menys d'onze mil homes, l'índex de baixes queda al voltant del 21 %, amb un 3 % de morts.

102. Per a l'uixer, vegeu AHCB, *Consell de Cent*, ordinacions originals XVI, 2, fol. 3r. Roman un 21 % de baixes, sense especificar si són morts o ferits. Probablement cal pensar en morts, ja que el compte

parla d'homes «perduts» amb la intenció de dur el compte de les cent cuirasses dels remers de l'uíxer. Entre ells, és clar, no s'hi compta cap dels ballesters ni altres homes que duen, tal com s'ha dit, els seus propis arnesos. Aquestes xifres són orientatives, en cap cas representatives, per manca de dades de base.

103. Cal pensar que els percentatges dels catalans contrasten amb els dels perdedors genovesos, que sembla ser que perderen vuit mil homes entre morts i ofegats (PERE IV, *Crònica*, V, 20). Tot plegat, la sort de la guerra no es repartí equitativament en la batalla de l'Alguer, per la qual cosa els nombres són desproporcionats -a l'alça els uns, a la baixa els altres- per ambdues bandes.

104. Vegeu SANTAMARÍA ARÁNDEZ, A. «Cautivos genoveses en Mallorca durante las campañas sardas de 1353-1355». *Anuario de Estudios Medievales*, 5 (1968), pp. 501-516.

105. Sabem que hom els utilitzava per a feines dures -com ara treure les galeres a la platja- i, en cas que fossin professionals qualificats, n'explotava les habilitats, com és el cas dels mestres d'aixa genovesos capturats l'any 1353. També es poden conèixer altres dades de la duresa de les seves condicions, com ara el fet que alguns dels captius genovesos es ferraven amb cadenes (vegeu ACA, *R.P. M.R.* vol. 642, fol. 35r, 36r, 37v, 49v; ACA, *C. reg.* 1398, fol. 3v, i, sobre els mestres d'aixa genovesos, ACA, *R.P. B.G.C.* vol. 2258, fol. 1 i s.).

106. Per a l'armament de la xurma, vegeu COLL, N.; GARCÍA SANZ, A. *Galeres mercants catalanes...* p. 181.

107. Per a la reutilització de materials, vegeu ACA, *R.P. B.G.C.* vol. 2258, fol. 6v.

108. Vegeu CAPMANY I MONPALAU, A. *Ordenanzas de las armadas navales...* p. 96-101. Hom exigeix a tothom que dugui armes i cuirasses, tret del metge -que cal suposar que durant el combat roman sota coberta curant ferits- i els remers simples, que tan sols han de dur espasa i reben les cuirasses a la galera. Per a les condicions de combat en les galeres, vegeu, tot i que parla de cronologies més reculades, FO-

ERSTER LAURES, F. «La táctica de combate de las flotas catalano-aragonesas del siglo XIII, según la describe Ramón Muntaner». *Revista de Historia Naval*, 16 (1987), pp. 23-36; FOERSTER LAURES, F. «The warships of the kings of Aragon and their fighting tactics during the 13th and 14th centuries AD». *The International Journal of Nautical Archaeology and Underwater Exploration*, 16.1 (1987), pp. 19-29. Cal pensar que, en les naus rodones i en condicions de combat, tan sols hi servien mariners i combatents, per la qual cosa tots hi devien aportar -teòricament- el seu propi equip. Cal destacar, per exemple, que Bernat de Cabrera rebé una ferida per un pasador de ballesta a la cara; és possible que el seu arnès -del qual no en sabem res, però la qualitat del qual no devia ser pas mediocre- li fos providencial (PERE IV, *Crònica* V, 20).

109. Queda clara la distinció, a tots els efectes, entre captius genovesos comuns i gentilhomes; ACA, *C. reg.* 1026, fol. 38r.

110. Ponç de Santa Pau, que comandava l'armada catalana a la Romània el 1351, morí l'any 1352 a causa de les ferides rebudes en la batalla del Bòsfor; PERE IV, *Crònica* V, 10.